

УДК 340(477)

DOI: <https://doi.org/10.32886/instzak.2022.03.08>

Мищак Іван Миколайович,
доктор історичних наук, професор,
завідувач науково-організаційного відділу
Інституту законодавства
Верховної Ради України
ORCID 0000-0002-4466-9836
myshchak@ukr.net

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ АРМІЇ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (ВЕСНА – ОСІНЬ 1917 РОКУ)

Анотація

Метою статті є аналіз політики Української Центральної Ради, Генерального Секретаріату та військових організаційних структур щодо правового забезпечення формування національної армії на початковому етапі Української революції.

Методологія дослідження побудована на принципах історизму, об'єктивності й усебічного аналізу, а також міждисциплінарних підходах (зокрема, методах історії та правознавства).

Основні результати дослідження. Революційне піднесення першої половини 1917 р. призвело до формування численних патріотично налаштованих організацій українських військових. Більшість із них заявила про готовність формувати власні збройні сили і виступити на захист української державності. Основою легітимності подібних рішень стало визнання військових комітетів спочатку Тимчасовим урядом, а згодом і Українською Центральною Радою. При цьому додатковим елементом легалізації та легітимізації рішень військових про формування Української армії стали ухвали всеукраїнських військових з'їздів та визнання їх резолюцій Центральною Радою, а також включення військових делегатів до складу УЦР. Водночас політика УЦР та УГВК навесні – влітку 1917 р. була дуже обережною по відношенню до центральної російської влади та не виходила за межі окремих вимог національно-культурної автономії. Також керівництво УГВК намагалося погоджувати власні дії із військовим міністром Тимчасового уряду, боячись звинувачення у розвалі фронту та відповідальності за можливу окупацію України військами Четверного союзу. При цьому одним із головних прорахунків УЦР у військовому питанні стала відмова під тиском соціалістичних партій від створення професійної армії та бажання замінити її напівпрофесійними формуваннями «Вільного козацтва» й народною міліцією. Така політика значною мірою деморалізувала боєдатні українські військові частини, тож коли постала нагальна потреба захищати Україну та її владу в особі УЦР від більшовицької армії, – проукраїнських збройних сил залишилося обмаль, що, зрештою, і призвело до поразки українських визвольних змагань.

Ключові слова: Українська революція, Українська Центральна Рада, Збройні Сили, Український військовий організаційний комітет, Український військовий генеральний комітет, Українська національна армія.

Myshchak Ivan M.,
Doctor of History, Professor,
Head of the Scientific and Organization Department,
the Legislation Institute
of the Verkhovna Rada of Ukraine
ORCID 0000-0002-4466-9836
myshchak@ukr.net

**LEGAL BASIS OF THE NATIONAL ARMY FORMATION AT THE INITIAL STAGE
OF THE UKRAINIAN REVOLUTION (SPRING – AUTUMN 1917)**

Abstract

The purpose of the article is to analyze the policy of the Ukrainian Central Rada (hereinafter – UCR), the General Secretariat and the military organizational structures on the legal support of the national army formation at the initial stage of the Ukrainian revolution.

The research methodology is based on the principles of historicism, objectivity and comprehensive analysis, as well as on the interdisciplinary approaches (including methods of history and jurisprudence).

The main results of research. The revolutionary upsurge of the first half of 1917 led to the formation of numerous patriotic organizations of the Ukrainian military. Most of them declared their readiness to form own armed forces and defend Ukrainian statehood. The basis for the legitimacy of such decisions was the recognition of military committees at first by the Provisional Government and later by the UCR. An additional element of legalization and legitimization of military decisions on the formation of the Ukrainian Army were the resolutions of the All-Ukrainian military congresses and the recognition of their resolutions by the Central Rada, as well as the inclusion of military delegates in the UCR. At the same time, the policy of the UCR and the Ukrainian Military General Committee (hereinafter – UMGC) in spring and summer of 1917 was very cautious towards the central Russian government and did not go beyond certain requirements of national and cultural autonomy. UMGC leaders also tried to coordinate their actions with the Military Minister of the Provisional Government, fearing accusations of the front disintegration and responsibility for the possible occupation of Ukraine by the troops of the Quadruple Alliance. At the same time, one of the main miscalculations of the UCR in the military question was the refusal under pressure of the socialist parties to create a professional army and the desire to replace it by semi-professional «Free Cossack» formations and the people's militia. Such a policy greatly demoralized combat-ready Ukrainian troops, so when the urgent need to protect Ukraine and its government in the face of the UCR from the Bolshevik army arose; there were little pro-Ukrainian armed forces left, which ultimately led to the defeat of the Ukrainian liberation struggle.

Keywords: *Ukrainian Revolution, Ukrainian Central Rada, Armed Forces, Ukrainian Military Organizing Committee, Ukrainian Military General Committee, Ukrainian National Army.*

Військова агресія Російської Федерації проти України призвела до неочікуваного для росіян патріотичного піднесення й консолідації українського суспільства, масового напливу добровольців до Збройних Сил України, Національної гвардії, Територіальної оборони та інших формувань, які беруть участь у захисті України. Сплеск такої громадської активності мав місце і з початку 2014 р., коли Росія всупереч міжнародному праву тимчасово окупувала Автономну Республіку Крим та розпочала збройний конфлікт на Донбасі.

Патріотизм українців, їхня готовність до самопожертви заради захисту власної Батьківщини, демократичних цінностей, прав і свобод людини не є суто новітнім явищем, а радше, усталеною рисою менталітету, що проявляється в екстремальних умовах упродовж багатьох століть національної історії. Яскравим свідченням цьому є війни козаків

проти Польщі, Кримського ханату, Османської та Російської імперій, підпільні рухи, спрямовані на здобуття незалежності України, розвиток української суспільно-політичної та правової думки відповідного спрямування тощо.

Тяглість незалежницьких устремлінь українців і їхня готовність зі зброєю в руках захищати свою свободу досягли піку на початку ХХ ст., коли в період руйнування Російської та Австро-Угорської імперій українці проголосили власні незалежні держави Українську Народну Республіку (далі – УНР) та Західноукраїнську Народну Республіку, які 22 січня 1919 р. об'єдналися в одну – УНР. Тогочасні проблеми формування збройних сил, ініціативи й настрої українців та їхнє ставлення до оборони держави зі зброєю в руках певною мірою суголосні нинішнім подіям.

Постановка проблеми. Лютнева революція 1917 р. у Росії дала поштовх до фор-

мування громадських організацій та інституцій, які перебирали на себе окремі владні повноваження. В Україні таким органом на початку березня 1917 р. стала Українська Центральна Рада (далі – УЦР), яку організували представники політичних партій та громадських організацій передусім соціалістичного спрямування. Разом із тим з дозволу Тимчасового уряду у військових підрозділах по всій колишній Російській імперії почали формуватися солдатські комітети та виборні органи військових, які отримали свої представництва при вищих органах цивільної і військової влади. Схожі процеси відбувалися і в Україні, де військові з перших днів революції почали створювати власні військові комітети.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти формування національної армії в період Української революції розглянуто в працях таких сучасних вітчизняних дослідників, як В. Верстюк, М. Кравчук, С. Литвин, В. Савченко, В. Солдатенко, Я. Тинченко, О. Удовиченко та багато ін. Разом із тим проблеми правового забезпечення формування національної армії на початковому етапі Української революції залишаються недостатньо дослідженими.

Метою статті є аналіз політики Української Центральної Ради, Генерального Секретаріату та військових організаційних структур щодо правового забезпечення формування національної армії на початковому етапі Української революції.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють початковий період Української революції – від створення УЦР та перших військових комітетів в Україні до більшовицького перевороту в Росії, адже невизнання УЦР більшовицької влади стало формальним приводом для оголошення останньою війни Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Першими органами, що поставили на порядок денний питання формування українських військових підрозділів, стали збори і віча солдатів та офіцерів, які ухваливали власні резолюції. 9 березня 1917 р. у Києві відбулося Військове українське віче, на якому було сформовано Українську військову раду. Ухваливши звернення до Тимчасового уряду, Українська військова рада висловила бажання, щоб в усіх полках, де більшість сол-

датів складають українці, негайно було запроваджено вживання української мови, щоб такі полки поповнювалися українцями, а командний склад призначали з офіцерів української національності [1, с. 49].

Надалі події розвивалися дуже стрімко – 12 березня 1917 р. було створено Український військовий організаційний комітет (далі – УВОК) на чолі з начальником резервної команди у м. Києві полковником П. Глинським, який і мав став координатором організації перших окремих українських військових частин, а вже 13 березня УВОК було визнано Українською Центральною Радою, яка ухвалила прийняти постанови військової ради та виділити військовому комітетові в УЦР окрему кімнату для роботи [2, с. 42]. Крім того, після доповнення УЦР за рішенням Українського національного з'їзду, який проходив 6–8 квітня 1917 р., представника УВОК прапорщика Гана разом із ще 12-ма військовими було обрано делегатами УЦР [2, с. 64–65]. Таким чином було започатковано не лише тісну співпрацю українських політичних та військових інституцій, а й інтегровано представників військових в органи політичної влади, що сприяло легітимізації УВОК та представництва військових в УЦР.

28 березня 1917 р. у Києві відбулося чергове Українське військове віче. З метою запобігання дезорганізації війська було прийнято рішення про формування Української національної армії, початок якої мав бути закладений шляхом виділення з усіх тилових частин українців – солдатів та офіцерів – в окремі українські полки усіх родів військ з офіційною українською мовою. Крім того, за рішенням віча в інших військових підрозділах мала проводитися підготовча робота щодо гуртування українських солдатів та офіцерів в окремі національні групи [3]. Реагуючи на такі заклики, військові різних підрозділів почали самостійно оголошувати про їх українізацію та готовність виконувати лише накази української влади. Подібним чином 3000 солдатів та офіцерів у середині квітня 1917 р. оголосили в Києві про формування Першого українського полку імені гетьмана Богдана Хмельницького та самостійно обрали командний склад [4].

Характерно, що УЦР на початковому етапі відмежувалася від участі в організації

зазначеного полку. Водночас під тиском військових на засіданні УЦР 23 квітня було ухвалено резолюцію, в якій наголошувалося, що «Українська Центральна Рада стоїть на принципі українізації всього життя в Україні та вважає українізацію війська невіддільною частиною цієї програми, а тому вітає заяву вищого командування про формування першого українського полку як прийняття принципу українізації війська» [5]. Намагаючись надати легітимності стихійним проявам українізації військових підрозділів, УЦР того самого дня ухвалила рішення «сформувати у своєму складі Військову раду із вибраних на майбутньому військовому з'їзді членів, а також членів УЦР, а до того часу передати питання військового будівництва у відання військової комісії при Центральній Раді, доповнивши останню делегатами від військових організацій м. Києва» [2, с. 70–71], що й було зроблено на засіданні УЦР 1 травня 1917 р.

Разом із тим багато військових українських організацій поза межами Києва навесні 1917 р. загалом підтримували думку вищого командування армії про недоцільність утворення українських частин на фронті, мотивуючи це можливим негативним впливом на боєздатність армії [5]. Так, Одеська українська військова рада на зборах 26 квітня, заслухавши інформацію про формування Першого українського полку імені Богдана Хмельницького в Києві та обговоривши її, прийняла ухвалу не створювати окремі українські полки, щоб не зашкодити фронту, але дбати про українізацію війська шляхом розширення культурно-просвітницької та політичної роботи серед солдатів, національного єднання й поповнення військових частин на території України переважно українцями. Схожу думку висловили й українці-солдати та офіцери Самарського гарнізону на своїх зборах 28 квітня, постановивши, щоб українське військо формувалося за національно-територіальним принципом із військового запасу, цілком відкинувши думку про формування чи комплектування такого війська із фронтових солдат [1, с. 259–260, 263–264].

Подібні думки та заяви ширилися під впливом агітації політичних сил соціалістичного спрямування. Показовим є те, що більшість політиків-соціалістів виступала проти формування професійної української армії, вбачаючи потребу лише в народній міліції.

Так, зокрема, В. Винниченко наголошував, що «не своїй армії нам соціал-демократам і всім щирим демократам треба, а знищення всяких постійних армій. Не українську регулярну армію нам треба організувати, а всіх українців солдатів освідомити, згуртувати, організувати; українізувати ті частини всеросійської армії, які складаються з українців, виділити їх в окрему групу, а ту групу конструювати так, щоб це було українське народне військо свідоме своїх народних, а не солдатських кастових інтересів...» [6]. Схожі ідеї соціалісти активно пропагували серед військових, певною мірою дезорганізуючи проукраїнськи налаштованих солдатів та офіцерів. Головна ж проблема полягала в тому, що домінування соціалістів в УЦР не давало змоги проводити через Центральну Раду рішення про розбудову національних військових підрозділів.

Своєрідним підсумком початкового етапу самоорганізації українських військових стало проведення 5–8 травня в м. Києві I Всеукраїнського військового з'їзду. З'їзд, що позиціонував себе представницьким органом від понад 900 тис. українських військових, звернувся із вимогою до Тимчасового уряду визнати окремим актом національно-територіальну автономію України та призначити при Тимчасовому уряді міністра у справах України. Делегати висловилися за негайну націоналізацію армії за національно-територіальним принципом та оголосили про потребу формування української армії. З цієї метою з'їзд визнав: а) що в існуючих військових одиницях у тилкових частинах всі українські вояки повинні бути негайно виділені в окремі частини; б) у військових одиницях на фронті таке виділення має відбуватися повільно, залежно від військових обставин, щоб не вносити дезорганізації. Щодо флоту з'їзд вважав необхідним: а) на Балтійському флоті укомплектувати деякі кораблі виключно українськими командами; б) зважаючи на те, що Чорноморський флот складається в переважній більшості з українців, необхідно надалі поповнювати його виключно українцями. З'їзд також ухвалив українізувати українське військо, переклавши й пристосувавши військові статuti та підручники, заснувати окремі українські військові школи від найнижчих до академії генерального штабу включно. Водночас у резолюції з'їзду наголошувалося,

що Українська армія після війни має стати армією народу (народною міліцією), щоб єдиною її метою була охорона інтересів і прав народу, а не пануючих класів [7].

Певною мірою під тиском цих вимог військовий міністр Тимчасового уряду за погодженням із верховним головнокомандувачем дозволив формування в Київському окрузі українського піхотного полку у складі трьох батальйонів, проте виділивши для нього не більше 500 солдатів із запасних частин Київського округу, а доукомплектування дозволив проводити з числа невійськовозобов'язаних добровольців та офіцерів армії за бажанням [8]. Зазначене рішення стало першим офіційним актом центральної влади, яким визнано наявність окремого українського військового підрозділу.

Однак стихійний рух щодо українізації армії продовжував набирати обертів, що викликало занепокоєння російського військового командування. У зв'язку з цим начальник Київського округу К. Оберучев 23 травня видав наказ, в якому нагадав про затвердження Тимчасовим урядом статуту Українського військового генерального комітету (далі – УВГК), обраного на I Всеукраїнському військовому з'їзді, дозвіл на формування українського полку та інші поступки українцям. Натомість він апелював до УВГК та УЦР з проханням не допустити дезорганізації фронтних частин, подальшої самовільної з точки зору центральної влади організації українських підрозділів та заміни українцями командирів, які виступали проти українізації армії [9].

У діях К. Оберучева того часу певною мірою простежується тактична гра, спрямована на загравання з українським рухом як потужною силою, проте видно чіткі наміри зберегти існуюче становище й позиції центральної влади. Однак в окремих містах провладні сили намагалися рішуче нейтралізувати український рух, якнайшвидше відправляючи зукраїнізовані військові частини на фронт. Вбачаючи в цьому загрозу українському національному відродженню, Одеська українська військова рада наприкінці травня 1917 р. прийняла рішення про припинення відправки маршових рот з Одеси до того часу, поки в Одесі не будуть організовані українські військові частини, які могли би забезпечити спокій і порядок та захистити пра-

ва українців. Це рішення телеграмами було доведено до всіх представників влади як в Києві, так і Петрограді, у тому числі до УЦР, УВГК та Тимчасового уряду [10].

Доволі цікавою видається реакція окремих українських політичних сил на вимоги військових-українців щодо формування власної армії. Так, впливова на той час Українська партія соціалістів-революціонерів (далі – УПСР) на своїй конференції, що проходила 3–6 червня в Києві, серед іншого ухвалила резолюції в справі ставлення до війська. Як і більшість соціалістичних партій, УПСР висловилася за роззброєння та «заміну постійних армій усіх народів народною міліцією, вбачаючи у створенні Української армії, як і в існуванні взагалі постійних армій, небезпеку для визвольних змагань всесвітньої демократії». Водночас визнаючи сам факт існування українських військових підрозділів, УПСР вважала своїм обов'язком гуртування українського війська під прапором партії і боротьбу з шовіністичними та буржуазними впливами в ньому [11].

Незважаючи на заборону Тимчасового уряду, 5–11 червня 1917 р. у Києві відбувся II Всеукраїнський військовий з'їзд, на який прибуло 2300 делегатів від понад 1,6 млн українців-військових. Делегати з'їзду висловили цілковиту довіру УЦР та УВГК, підтримали ідею проголошення автономії України всупереч негативному ставленню до цього Тимчасового уряду [12, с. 16]. У військовому питанні з'їзд підтримав постанови I Всеукраїнського військового з'їзду про українізацію війська, доручив УВГК якнайшвидше розробити відповідний план та втілити його в життя. Крім того, учасники з'їзду ухвалили з усіх мобілізованих в Україні надати комплектувати виключно місцеві запасні та дійсні частини, а також Чорноморський флот [1, с. 388].

Черговим кроком до легітимізації й підтримки політичною владою рішень військових з'їздів стало делегування II Всеукраїнським військовим з'їздом до складу УЦР обраної на з'їзді Ради військових депутатів чисельністю 132 чол. (офіційне затвердження цих делегатів відбулося на засіданні п'ятої сесії УЦР 20 червня 1917 р.), а також формування директивної вимоги до УЦР щодо більш рішучих дій у відстоюванні українських інтересів.

Фактично під тиском організованого українства та через небажання Тимчасового уряду прислухатися до потреб українців УЦР 10 червня видала Перший універсал, взявши на себе відповідальність за подальше становище в Україні і єднаючи всіх гаслом «однині самі будемо творити наше життя» [12, с. 100–103], а також створила виконавчий орган – Генеральний секретаріат, в якому посаду Генерального секретаря військових справ обійняв С. Петлюра.

Додатковим елементом легітимізації української влади стало те, що українці-військовики, які перебували поза межами України та творили організовані громади, вважали себе зобов'язаними рішеннями УЦР й УВГК як вищих органів влади усіх українців. Так, Українська військова рада м. Сімбірська, заслухавши й обговоривши Перший універсал УЦР, 20 червня 1917 р. направила вітальну телеграму УВГК, наголосивши на тому, що вона визнає УЦР та бере до виконання всі її укази. Так само до неухильного виконання приймає накази УВГК [1, с. 471].

Водночас УЦР й надалі доволі обережно ставилася до організації власних збройних сил, погоджуючи такі питання з Тимчасовим урядом. Фактично Тимчасовий уряд поставив у пряму залежність визнання Центральної Ради й Генерального Секретаріату за умови їх впливу на військових та відправки українізованих полків на фронт. Так, на засіданні Генерального Секретаріату 29 червня 1917 р., під час обговорення формули визнання української влади, міністри Тимчасового уряду І. Церетелі та М. Терещенко вимагали, щоб фактом відправки Першого українського козачого полку імені Богдана Хмельницького на фронт українська влада довела свій вплив на ситуацію у краї та готовність співпрацювати з Тимчасовим урядом [2, с. 162].

Підтвердження УЦР готовності підтримувати фронт стало одним із вагомих факторів видання Тимчасовим урядом 3 липня 1917 р. Постанови про затвердження Генерального Секретаріату та синхронне оприлюднення того самого дня Другого універсалу УЦР, в якому, зокрема, наголошувалося, що «Центральна Рада матиме своїх представників при кабінеті Військового міністра, при Генеральному штабі і Верховному головнокомандувачеві, які будуть брати участь

у справах комплектування окремих частин виключно українцями, оскільки таке комплектування, за визначенням Військового міністра, буде з технічного боку можливим без порушення боєздатності армії» [13]. Тим самим УЦР фактично визнала пріоритет влади Тимчасового уряду у військових справах, що значною мірою пригальмувало рух за створення Української армії, натомість отримала легалізацію своїх повноважень та Генерального Секретаріату з боку центральної влади.

Відсутність чітких команд і непослідовність дій УЦР та УВГК щодо формування Української армії негативно позначилися й на психологічному стані військових. Яскравим підтвердженням цього став бунт козачого полку імені гетьмана Павла Полуботка, підрозділи якого вночі з 4 на 5 липня 1917 р. всупереч волі УВГК заарештували міську міліцію та частину керівництва міста й захопили склади зі зброєю. Лише завдяки оперативним та рішучим діям УЦР, УВГК, Першого українського козачого полку імені Богдана Хмельницького та військових підрозділів Київського гарнізону вдалося упродовж 5–6 липня переконати «полуботківців» не чинити опору й роззброїти їх, тим самим уникнувши масового кровопролиття [14].

Подальший тиск на УЦР та УВГК щодо формування власної армії чинили не лише окремі військові підрозділи, а і військові організації. Так, 16 липня на засіданні Ради Всеукраїнської юнкерської спілки, яка об'єднувала товариства 32-х військових шкіл, було прийнято резолюцію-звернення до УВГК із вимогою найрішучіше взятися за формування українських частин. У ній, зокрема, наголошувалося: «У заходах до цього ми бачимо єдину змогу припинити наступ на нашу Україну ворога зовні, поставивши проти нього ту частину армії, котрій найпотрібніше, аби земля її не була зруйнована наступаючою ворожою армією, а також відступаючим дезорганізованим російським військом, несучим безмірну шкоду населенню України. Свідоме національне військо, з нашого погляду, не дасть також змоги вести контрреволюційну пропаганду на Україні...» [15].

Однак УЦР та УВГК і надалі дотримувалися тактики тісної співпраці із військовим командуванням, підпорядкованим Тимчасовому уряду. Зокрема, у середині липня 1917 р. Генеральний секретар військових

справ С. Петлюра за дорученням Малої ради провів зустріч із верховним головнокомандувачем генералом О. Брусиловим. Останній погодився не чинити перешкод культурно-просвітницькій діяльності українців в армії та розширити кількість військових корпусів, які підлягають українізації, а також українізувати дві школи прапорщиків і підготовчу школу при Першому українському запасному полкові для підготовки офіцерів-українців. Натомість С. Петлюра звернувся із відозвою до народу, закликаючи допомагати військовій владі матеріально та підтримувати її в усіх діях, зокрема видавати дезертирів та вступати до батальйонів «Порятунку України», формування яких розпочалося в Києві, Чернігові та Кременчуці [16].

Обережність УЦР та УГВК у справі формування українізованих частин пояснюється й тим, що влада масово поширювала чутки про пронімецький характер українського руху та бажання українців через українізацію армії розвалити фронт. У зв'язку з цим С. Петлюра звертався з протестом проти поширення таких чуток у пресі, надсилаючи його до військового міністра та начальників військових округів [17]. Так само С. Петлюра рішуче виступив проти корніловського заколоту, закликаючи українців протистояти йому. У такому ж лояльному руслі були й інші тогочасні кроки української влади.

Своєю чергою, УЦР та УГВК все більше схилилися до організації добровільних озброєних формувань на зразок «Вільного козацтва», які мали виконувати роль народної міліції та забезпечити правопорядок. На думку тогочасних керманців, таких формувань цілком достатньо, а професійна армія не потрібна Україні, яка не збирається воювати зі своїми сусідами. При цьому УГВК вирішив провести своєрідне загальне опитування щодо ставлення населення до формування добровільних організацій забезпечення правопорядку, розіславши селянським спілкам, «Просвітам», кооперативам, губерніальним і повітовим радам та волосним управам відповідного запитальника. У ньому пропонувалося відповісти на ряд запитань, серед яких: особисте ставлення до таких організацій; чи підтримує населення створення таких організацій; якщо схожі організації вже створені, то де, яка їхня адреса, хто ними керує, чи є статут або інші установ-

чі документи, скільки членів налічує організація, чи входять до неї офіцери та військові, чи є зброя, чи налагоджена співпраця з місцевою владою, чи немає претензій до діяльності організації у місцевого населення тощо [18]. Результати проведеного опитування мали бути враховані під час вироблення засад політики УЦР та УГВК у військовій справі.

Подальша політизація суспільного життя влітку – восени 1917 р. почала охоплювати всі сфери, не оминувши і військових. Ця тенденція чітко проявилася під час III Всеукраїнського військового з'їзду, який проходив у Києві 20–30 жовтня. Зокрема, на ранковому засіданні з'їзду 21 жовтня було сформовано президію, до якої увійшли 4 есери (їхнього представника М. Лебединця обрали головою з'їзду), 2 соціал-демократи, 1 самостійник, 1 націонал-революціонер та 1 безпартійний [19]. Окрім зазначених партій, у з'їзді взяли участь делегати від соціалістів-федералістів, більшовиків тощо.

Найбільше представництво на з'їзді отримали українські есери, які значною мірою впливали на формування його порядку денного й ухвалення рішень. Так, 23 жовтня після коротких дебатів було схвалено внесену есерами програму з'їзду, яка включала питання як загальнополітичні (скликання Установчих зборів, організації влади, розподілу земель), так і військові (війни та миру, доповідей УГВК та Всеукраїнської ради військових депутатів, українізації війська) [20] тощо.

У контексті визнання ролі та значення українських військових з'їздів та їх впливу на ухвалення владних рішень варто наголосити, що на з'їзд прибули французький та румунський офіційні представники, які привітали учасників, при цьому румунський представник завершив своє вітання українською мовою словами «Слава, Україна!» [19], що є опосередкованим свідченням популярності зазначеного гасла серед українських військових уже в 1917 р.

У розпал діяльності III Всеукраїнського військового з'їзду відбувся більшовицький переворот у Петрограді. УЦР та делегати військового з'їзду не визнали більшовицьку владу, вважаючи її загрозою для здобутків революції. Під впливом цих подій делегати III Всеукраїнського військового з'їзду ухвалили вимогу до УЦР проголосити створен-

ня Української республіки в етнографічних межах й розпочати створення власної армії. Саме ці рішення і стали поштовхом для проголошення Третім універсалом УЦР Української Народної Республіки.

Водночас УЦР та Генеральний Секретаріат зволікали з ухваленням рішення щодо формування власної армії, надалі дотримуючись точки зору щодо доцільності забезпечення охорони держави й правопорядку силами громадських парамілітарних організацій. У таких умовах 13 листопада 1917 р. постановою Генерального Секретаріату було затверджено «Статут «Вільного Козацтва» на Україні» [21]. Відповідно до Статуту, в одному населеному пункті могла бути створена тільки одна організація «Вільного Козацтва», до якої могли записуватися громадяни України будь-якої національності після досягнення 16 років (у тому числі і жіночої статі). Про громадський характер «Вільного Козацтва» свідчить те, що матеріальною основою його існування мали бути членські внески й доходи від власної діяльності, козаки не отримували платні від держави, хоча й залучалися органами влади до охорони громадського порядку поряд із міліцією.

Варто відзначити, що організації «Вільного Козацтва» не були навіть суто військово-спортивними товариствами, оскільки згідно зі Статутом до їхніх завдань належало проведення широкої культурницької та просвітницької роботи шляхом організації лекцій, курсів, концертів, вистав, спортивних змагань, видання газет і книжок тощо. При цьому функції охорони правопорядку, боротьби зі злочинністю й дезертирством виконували окремі так звані «муштрові сотні» (поділялися на чоти та рої), які об'єднувалися в курені, курені в полки, а полки склали кіш на чолі з Генеральним секретарем внутрішніх справ. Уся старшина включно з кошовою була виборною, лише остання підлягала затвердженню Генеральним секретарем внутрішніх справ.

Отже, на момент захоплення влади більшовиками в Росії українська влада зусиллями Генерального Секретаріату дозволила діяльність, розробила й затвердила Статут «Вільного Козацтва», надавши останньому право легального існування як парамілітарного громадського об'єднання. Натомість українізовані військові підрозділи так офі-

ційно й не були підпорядковані українській владі аж до припинення повноважень Тимчасового уряду.

Висновки. Революційне піднесення першої половини 1917 р. призвело до формування численних патріотично налаштованих організацій українських військових. Більшість із них заявила про готовність формувати власні збройні сили і виступити на захист української державності. Основою легітимності подібних рішень стало визнання військових комітетів спочатку Тимчасовим урядом, а згодом і УЦР. При цьому додатковим елементом легалізації та легітимізації рішень військових про формування Української армії стали ухвали всеукраїнських військових з'їздів та визнання їх резолюцій Центральною Радою, а також включення військових делегатів до складу УЦР. Водночас політика УЦР та УГВК навесні – влітку 1917 р. була дуже обережною по відношенню до центральної російської влади та не виходила за межі окремих вимог національно-культурної автономії. Також керівництво УГВК намагалося погоджувати власні дії із військовим міністром Тимчасового уряду, боячись звинувачення у розвалі фронту та відповідальності за можливу окупацію України військами Четверного союзу. При цьому одним із головних прорахунків УЦР у військовому питанні стала відмова під тиском соціалістичних партій від створення професійної армії та бажання замінити її напівпрофесійними формуваннями «Вільного козацтва» й народною міліцією. Така політика значною мірою деморалізувала боєздатні українські військові частини, тож коли постала нагальна потреба захищати Україну та її владу в особі УЦР від більшовицької армії, – проукраїнських збройних сил залишилося обмаль, що, зрештою, і призвело до поразки українських визвольних змагань.

Список використаних джерел:

1. Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року: Док. і матеріали / Упоряд. В. Верстюк (керівник) та ін. К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2003. С. 49.1024 с.
2. Українська Центральна Рада: документи і матеріали: у 2 т. / НАН України, Ін-т історії України, Центр. держ. архів вищ. органів влади і упр. України. Київ: Наук. дум-

ка, 1996–1997. Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. / упоряд.: В. Ф. Верстюк (керівник) [та ін.]; редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) [та ін.]. 1996. 587 с.

3. Резолюції Українського військового віча у м. Києві. *Нова Рада*. 1917. 30 березня.

4. Організація Ук. Полку. *Нова Рада*. 1917. 21 квітня.

5. Мищак І. М. Проблемні аспекти формування Українського війська на початковому етапі Української революції (весна – літо 1917 року). *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 98. С. 20–24.

6. Український мілітаризм. *Робітнича газета*. 1917. 12 квітня.

7. Постанови I Всеукраїнського військового з'їзду. *Вісті з Української Центральної Ради*. 1917. № 7. Травень.

8. Украинский полк. *Русский инвалид*. 1917. 19 мая.

9. Наказ по Київському військовому округу. *Нова Рада*. 1917. 26 травня.

10. Постанова Одеської військової ради. *Народня воля*. 1917. 17 червня.

11. Матеріали Всеукраїнської конференції У.П.С.Р. *Народня воля*. 1917. 20 червня.

12. Мищак І. М. Хай буде Україна вільною (Державотворчий процес під час Української революції 1917–1921 років) / Передмова академіка НАН України О. Л. Копиленка. К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2018. 140 с.

13. Яневський Д. Б., Крюков В. І. та ін. Конституційні акти України. 1917–1920. Невідомі конституції України. К.: Філософська і соціологічна думка, 1992. С. 61–62.

14. Заколот у Києві. *Нова Рада*. 1917. 6 липня.

15. Постанови ради Всеукраїнської юнкерської спілки. *Робітнича газета*. 1917. 27 липня.

16. Народе Український. *Робітнича газета*. 1917. 27 липня.

17. Протест УГВК військовому міністру проти поширення у пресі чуток про зв'язки українського руху з урядами Німеччини та Австро-Угорщини. *Нова Рада*. 1917. 4 серпня.

18. В справі організованя Вільного Козацтва. *Нова Рада*. 1917. 2 вересня.

19. Третій Всеукраїнський Військовий З'їзд. *Нова Рада*. 1917. 22 жовтня.

20. Третій Всеукраїнський Військовий З'їзд. *Нова Рада*. 1917. 24 жовтня.

21. Статут «Вільного Козацтва на Україні». *Вістник Генерального Секретаріату УНР*. 1917. 9 грудня.

References:

1. Verstyuk, V. ta in. (Comps.). (2003). *Ukrayins'kyu natsional'no-vyzvol'nyy rukh. Berezen'-lystopad 1917 roku: Dok. i materialy*. Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy [in Ukrainian].

2. Smolii, V. A. (Ed.). (1996). *Ukrainska Tsentralna Rada: dokumenty i materialy: u 2 t.* / NAN Ukrainy, In-t istorii Ukrainy, Tsentr. derzh. arkhiv vyshch. orhaniv vlady i upr. Ukrainy. Kyiv: Nauk. dumka, 1996–1997. Т. 1: 4 bereznia – 9 hrudnia 1917 r. / uporiad.: V. F. Verstyuk (kerivnyk) [ta in.]. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].

3. Rezolyutsiyi Ukrayins'koho viys'kovoho vicha u m. Kyievi. (1917, March 30). *Nova Rada*, p. 2 [in Ukrainian].

4. Orhanizatsiia Uk. Polku (1917, April 21). *Nova Rada*, p. 2 [in Ukrainian].

5. Myshchak, I. M. (2015). Problemni aspekty formuvannia Ukrainskoho viiska na pochatkovomu etapi Ukrainskoi revoliutsii (vesna – lito 1917 roku). *Hileia: naukovyi visnyk*, vyp. 98, 20–24 [in Ukrainian].

6. Ukrayins'kyu militaryzm. (1917, April 12). *Robitnycha hazeta*, p. 2 [in Ukrainian].

7. Postanovy I Vseukrayins'koho viys'kovoho z'yizdu. (1917, May, No 7). *Visti z Ukrayins'koyi Tsentral'noyi Rady*, p. 2 [in Ukrainian].

8. Ukraynskyu polk. (1917, May, 19). *Russkyu invalid*, p. 3 [in Ukrainian].

9. Nakaz po Kyivys'komu viys'kovomu okruhu. (1917, May, 26). *Nova Rada*, p. 2 [in Ukrainian].

10. Postanova Odes'koyi viys'kovoyi rady. (1917, June 17). *Narodnya volya*, p. 3 [in Ukrainian].

11. Materialy Vseukrayins'koyi konferentsiyi U.P.S.R. (1917, June 20). *Narodnya volya*, p. 2–3 [in Ukrainian].

12. Myshchak, I. M. (2018). *Khai bude Ukraina vilnoi (Derzhavotvorchiy protses pid chas Ukrainskoi revoliutsii 1917 – 1921 rokiv)* / Peredmova akademika NAN Ukrainy O. L. Kopylenka. Kyiv: Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy [in Ukrainian].

13. Yanevskyi, D. B. & Kriukov, V. I. (1992). *Konstytutsiyni akty Ukrayiny. 1917 – 1920*.

Nevidomi konstitutsiyni Ukrainy. Kyiv: Filosofs'ka i sotsiologichna dumka. [in Ukrainian].

14. Zakolot u Kyivi. (1917, July 6). *Nova Rada*, p. 2–3 [in Ukrainian].

15. Postanovy rady Vseukrayins'koyi yunkers'koyi spilky. (1917, July 27). *Robitnycha hazeta*, p. 2–3 [in Ukrainian].

16. Narode Ukrayins'kyy. (1917, July 27). *Robitnycha hazeta*, p. 1. [in Ukrainian].

17. Protest UHVK viys'kovomu ministru proty poshyrennya u presi chutok pro zv'yazky ukrayins'koho rukhu z uryadamy Nimechchyny ta Avstro-Uhorshchyny. (1917, August 4). *Nova Rada*, p. 2 [in Ukrainian].

18. V spravi orhanizovannia Vilnoho Kozatstva (1917, September 2). *Nova Rada*, p. 2 [in Ukrainian].

19. Tretii Vseukrainskyi Viiskovy Zizd (1917, October 22). *Nova Rada*, p. 2–3 [in Ukrainian].

20. Tretii Vseukrainskyi Viiskovy Zizd (1917, October 24). *Nova Rada*, p. 2–3 [in Ukrainian].

21. Statut «Vilnoho Kozatstva na Ukraini» (1917, December 9). *Vistnyk Heneralnoho Sekretariatu UNR*, p. 2–3 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15 травня 2022 р.